

РОЗДІЛ III

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 316.47

Андрущенко Ганна Іванівна,
доктор соціологічних наук, доцент,
завідувач кафедри фундаментальних і соціально-гуманітарних дисциплін,
Криворізький металургійний інститут Національної металургійної академії України

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ РІВНЯ ДОВІРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДО РІЗНИХ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ

Мета – порівняльний аналіз динаміки та оцінка ступеня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різних соціальних рівнів на основі авторських емпіричних досліджень, проведених восени 2007 року, восени 2011 року та восени 2014 року, пошук шляхів його підвищення. У ході дослідження використано загальнонаукові та соціологічні методи. Серед загальнонаукових методів обрано наступні: операціоналізація та інтерпретація понять; порівняльний, аналіз і синтез; логіко-історичний аналіз; хронологічний і формаційний підходи; методи типологізації і системного аналізу. Для збору емпіричного матеріалу застосовано такі конкретно-соціологічні методи, як аналіз документальних джерел та опитування шляхом анкетування. У статті здійснено порівняльний аналіз динаміки та оцінка ступеня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різних соціальних рівнів на основі авторських емпіричних досліджень, проведених восени 2007 року (напередодні загальнофінансової кризи в Україні), восени 2011 року (у післякризовий період) та восени 2014 року (у складних життєвих умовах, спричинених військовими діями на сході держави). Отримані дані порівняно з результатами соціологічного моніторингу рівня довіри населення України в цілому наприкінці 2006, 2011 та 2013 років, а також визначено загальний стан емоційного самопочуття українців та їх готовності до вирішення виявлених проблем, визначено характер та специфіку довірчих відносин в українському суспільстві. Виявлено мотиви кредитної поведінки українців, які вже мали справу з кредитуванням у суспільстві, що трансформується; з'ясовано причини виникнення бажання людей брати участь у кредитних відносинах на основі дослідження загального матеріального становища населення Дніпропетровської області, ступеня задоволення його потреб у забезпеченні різними соціальними благами та послугами, соціально-демографічних характеристик, професійної приналежності, місця проживання, ступеня духовного розвитку тощо; вперше з'ясовано характер соціального впливу (позитивного або негативного) кредитних відносин на стан фонду життєвих засобів населення (на прикладі населення Дніпропетровської області), що сприяє динамічності зміни складових останнього (натурально-речової, грошової, соціально-відтворюючої). Запропоновані теоретичні висновки можуть бути використані: по-перше, для уточнення і систематизації категоріального апарату економічної та соціологічної наук; по-друге, для більш глибокого розуміння характеру та особливостей кредитної поведінки, загального настрою і рівня довіри населення України, і зокрема населення Дніпропетровської області, до різних соціальних об'єктів (від своїх співвітчизників до соціальних інститутів); по-третє, у практичній діяльності працівників кредитних установ та приватних кредиторів з метою діагностування і корекції поведінки населення на ринку кредитних послуг; у практичній діяльності політиків і державних службовців задля підвищення рівня довіри громадян до них та відновлення авторитету владних інститутів, у роботі керівників і менеджерів організацій незалежно від специфіки їх діяльності задля підвищення ефективності її результатів.

Ключові слова: довіра, довірчі відносини, кредит, мораль, суспільство, соціальний інститут, організація, особистість, цінність.

ВСТУП

Постановка проблеми. Суттєві трансформації у соціальній та економічній сферах, що спостерігаються останнім часом в Україні, зумовили необхідність

проведення численних емпіричних досліджень потенціалу довіри як механізму соціальної взаємодії. Сьогодні результати цих досліджень набувають особливої значущості, адже кожна людина упродовж усього свого життя вступає і реалізує довірчі

відносини: або із соціальним оточенням, або з певними соціальними інститутами політичного, економічного та культурного спрямування.

У зв'язку з цим дану статтю буде присвячено аналізу даних емпіричних досліджень останніх років, проведених як авторкою, так і вітчизняними та зарубіжними вченими щодо виявлення рівня довіри населення України, в тому числі населення Дніпропетровської області, до існуючих соціальних інститутів та у сучасному українському суспільстві загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Щодо емпіричного вивчення сучасними вітчизняними вченими та спеціалізованими організаціями проблеми існування довіри в українському суспільстві, то, в першу чергу, варто виділити діяльність Інституту соціології НАН України в рамках проекту «Українське суспільство: моніторинг соціальних змін» упродовж 1992-2013 років, який на основі результатів щорічних соціологічних опитувань усього населення України серед вивчення багатьох соціальних проблем кожного разу велику увагу приділяє й питанню довіри людей у різних сферах їх життєдіяльності [1].

Вартими уваги є й результати емпіричних досліджень сучасних вітчизняних вчених (О. М. Балакіревої, Т. О. Єфременко, Л. О. Малиш, І. О. Мартинюка, Л. В. Никоненко, Н. І. Соболевої) та інших спеціалізованих організацій та установ (дослідницької компанії «GfK Україна» [2]; Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України; інформаційно-аналітичної групи «Центр» [3]; Київського міжнародного інституту соціології; компанії «Noblet Media CIS»; соціологічних центрів «IFES», «Рейтинг», «Социс»; фонду «Демократичні ініціативи»; центру вивчення громадської думки «Соціоінформ» та фірми «Юкрейніан соціолоджі сервіс»), присвячені питанню існування довіри в українському суспільстві до різних соціальних інститутів, зокрема інституту економіки та інституту влади.

Так, детальний аналітичний огляд результатів соціологічних досліджень [4; 5], отриманих із різних спеціалізованих джерел, показав, що в сучасній Україні існує серйозна проблема дефіциту довіри населення до банківських установ, виражена систематичним падінням рівня соціальної довіри на фоні погіршення економічного та соціального самопочуття навіть забезпечених споживачів. Крім того, дані опитувань [6, с. 6-7] свідчать про тісну кореляцію між рівнями довіри до різних політичних інститутів, що зумовлена однаковими тенденціями змін (падіння чи зростання) рівня політичної довіри до них. То ж з часів незалежності України рівень політичної довіри постійно піддається коливанням у своїх значеннях внаслідок змін настроїв українців як реакції на відповідні дії політиків.

Таким чином, сутність наукової проблеми полягає в тому, що, незважаючи на велику кількість досліджень у сфері вивчення різного роду соціальних відносин, недостатньо вивченою й обгрунтованою є думка стосовно того, що більшість з цих відносин побудована на довірі; не визначеною залишається соціальна роль останньої у їх структурі. При цьому під

час визначення рівня довіри між людьми недостатню увагу приділено мотиваційному механізму довіри, а також особливостям її формування та розвитку у різних регіонах України.

У зв'язку з цим авторкою даної роботи восени 2007 року було проведено дослідження стану та особливостей кредитних відносин на території Дніпропетровської області, де значну увагу було також приділено вивченню рівня довіри мешканців Дніпропетровщини оточенню і банківським установам. Це стало поштовхом для її подальших соціологічних досліджень за цим напрямом восени 2011 та 2014 років.

Постановка завдання (мета статті). Метою статті є порівняльний аналіз динаміки та оцінка ступеня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різних соціальних рівнів на основі авторських емпіричних досліджень, проведених восени 2007 року (напередодні загальнофінансової кризи в Україні), восени 2011 року (у післякризовий період) та восени 2014 року (у складних життєвих умовах, спричинених військовими діями на сході держави).

Отримані дані порівняємо з результатами соціологічного моніторингу рівня довіри населення України в цілому наприкінці 2006, 2011 та 2013 років, а також визначимо альтернативи для вирішення виявлених проблем.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Слід відмітити, що під час опитування мешканців Дніпропетровщини восени 2007 року авторкою поряд із питанням можливості існування довірчих відносин між ними було досліджено й їх загальне ставлення до процесу кредитування. Так, нами було з'ясовано, що більшість населення Дніпропетровської області має уявлення про сутність кредитних відносин. Для нього є зрозумілим, що особливою умовою реалізації цих відносин є наявність двох сторін-учасників кредитного процесу – кредитора і позичальника, а самі громадяни можуть виступати як з одного, так і з іншого боку. При цьому відносини між учасниками процесу кредитування мають бути побудовані на довірі, без якої вони будуть неповноцінними, що і вказували респонденти під час обрання означення кредитних відносин.

Проведемо порівняльний аналіз рівня довіри респондентів до банків у 2007 і 2011 роках, а результати досліджень зведемо до таблиці 1.

Як видно з її даних, майже третина респондентів переважно довіряє банкам (28,7%) і така ж їх частка вагається при визначенні ступеня своєї довіри до банків. Частка респондентів, які взагалі не довіряють цим установам, є достатньо помітною і складає 7,6%.

Результати нашого дослідження рівня довіри населення Дніпропетровщини до банків восени 2011 року (див. табл. 1) свідчать, що рівень цілковитої довіри банкам суттєво знизився у порівнянні із значенням дослідження 2007 року (11,7% проти 16%). Банкам продовжує переважно довіряти 22,8% респондентів. Крім того, більшою стала частка респондентів, які взагалі не довіряють цим установам (11,5%). Однією з важливих причин такого

суперечливого ставлення людей до банків як за результатами дослідження 2007, так і дослідження 2011 років слід вважати їх розчарування у діяльності банківських установ і фінансових пірамід. Так, у 2007 році для населення Дніпропетровської області і населення України в цілому ще «свіжими» залишилися спогади такої діяльності установ на початку 1990-х років, а у 2011 році – дії фінансово-кредитних установ

під час кризи 2008 року, що охопила всю фінансову систему держави. В обох вказаних періодах діяльність банківських установ і фінансових пірамід була мімікрийною, через що більшість населення втратила свої заощадження. Тому й зараз негативні спогади постраждалих від тодішньої банківської діяльності позначаються на довірі сучасним комерційним банкам.

Таблиця 1

**Розподіл відповідей на запитання «Який рівень Вашої довіри комерційним банкам України?»
(N = 1200)**

Варіанти відповідей на питання	2007 рік			2011 рік		
	Кількість, осіб	% до всіх	% до тих, що відповіли	Кількість, осіб	% до всіх	% до тих, що відповіли
Зовсім не довіряю.	91	7,6	7,6	138	11,5	11,5
Переважно не довіряю.	232	19,3	19,3	288	24,0	24,0
Важко сказати, довіряю чи ні.	341	28,4	28,4	360	30,0	30,0
Переважно довіряю.	344	28,7	28,7	274	22,8	22,8
Цілком довіряю.	192	16,0	16,0	140	11,7	11,7

Якщо зосереджувати увагу на виникненні вже згадуваних нами на початку даної статті кредитних відносин між людьми, то дійсно, в залежності від характеру проблемних ситуацій, що можуть скластись, люди обирають для себе найбільш вдалий, на їх думку, варіант серед потенційних кредиторів. Вони зважують усі «за» і «проти» у вступі у кредитні відносини з тим чи іншим кредитором.

Щодо банківського кредитування, то в ньому є свої переваги. Наприклад, якщо позичальникові необхідна велика сума грошей, а у його оточення немає таких можливостей, то для досягнення своєї мети йому краще звернутись до банку. Крім того, представник банку, який виступає в ролі кредитора, зазвичай є сторонньою, незнайомою особою, з якою простіше спілкуватись з приводу кредитування, оскільки родинні зв'язки в цій ситуації не задіяні. Проте неможливо не враховувати той факт, що, вирішивши взяти кредит, певна категорія людей не обов'язково звернеться до тих осіб чи установ, яким вона найбільше довіряє. Адже інколи позичальники заздалегідь знають або сумніваються у поверненні взятого ними кредиту. У такому випадку вони, навіпаки, не будуть позичати гроші у тих, кого вони найменше хочуть скривдити. Хоча такі ситуації й виникають час від часу, та їх чисельність є не дуже значною. Тому нечесні, непорядні наміри позичальника при отриманні кредиту братись до уваги не будуть, тобто ми розглядаємо ситуацію, коли між довірою та можливістю отримати кредит існує прямий зв'язок.

На наш погляд, соціальний вплив кредитних відносин розповсюджуються не лише на фонд життєвих засобів людини, а ще й на саму людину, формуючи у ній особистість, повноцінного члена суспільства, якому властиві, крім названих вище якостей, ще й чесність і добросовісність у стосунках з іншими людьми. Для доведення цієї тези ми вирішили дізнатись у опитуваних їх думку щодо виявлення перелічених рис у людей під час усього кредитного

процесу. Нами встановлено, що в цілому восени 2007 року тенденція у співвідношеннях між частками респондентів щодо ставлення кредиту як до явища, що сприяє довірі і добросовісності, зберігається. Більшість респондентів вважає його фактом прояву довіри людини до людини (44,8%), а також бачить у ньому засіб підвищення добросовісності серед людей (38,3%). Якщо говорити в цілому, то більша частина респондентів схильна вважати кредит проявом довіри, аніж добросовісності. Крім того, досить цікавим є факт, що не для всіх респондентів, для яких кредит є фактом прояву довіри людини до людини, він також є і засобом підвищення добросовісності серед людей. Так, якщо у кредит як факт прояву довіри не вірить 6,2% респондентів, то у його розуміння як засобу підвищення добросовісності не вірить 27,9% респондентів. Це означає, що, на жаль, далеко не завжди довіра однієї сторони виправдовується добросовістю іншої. Такі результати також свідчать про те, що, можливо, ці респонденти мають власний досвід з цього приводу, а тому об'єктивно можуть судити про ситуацію виникнення морального розчарування і матеріальних втрат внаслідок стосунків із непорядним позичальником (кредитором).

Отже, результати опитування населення Дніпропетровщини, проведеного у вересні 2007 року, демонструють наявність соціально-економічного впливу кредитних відносин на структуру фонду життєвих засобів, а також на формування певних позитивних якостей громадян, набутті ними в процесі кредитування таких важливих людських якостей, як чесність, добросовісність, довіра до ближнього. Проте цей вплив можливий лише тоді, коли обидві сторони процесу кредитування виправдовують надії і сподівання одне одного, копітко додержуючись усіх належних правил і етичних норм.

Слід підкреслити, що це стосується не лише кредитних відносин, а й будь-яких інших соціальних відносин, що можуть виникати у різних сферах людської життєдіяльності. На нашу думку, отримання

такого ефекту від впливу кредитних відносин дає вагому підставу для того, щоб вважати їх поширення і подальший розвиток як на території Дніпропетровської області, так і в цілому на території України, доцільним.

Зазначимо, що разом із перевагами, які відкриває перед населенням Дніпропетровської області можливість отримання грошових коштів у кредит, в ході опитування нами також було виявлено, що не всі громадяни бажають використати цю можливість і вступити у кредитні відносини, мотивуючи свою поведінку низкою причин, серед яких головною став низький рівень довіри до банківських установ. Це було виявлено нами у проханні респондентів вказати перешкоди, які заважають їм брати кредит у комерційному банку.

Розглянемо суть цих перешкод детальніше, запитавши про них у тієї частини респондентів, яка ще взагалі не користувалась кредитом. Опитування респондентів щодо причин їх сумнівів або небажання мати кредит восени 2007 року показало, що перешкодою, що стоїть на другому місці до шляху активізації розповсюдження кредитних відносин у Дніпропетровській області, і в Україні в цілому, – це низький рівень довіри населення до комерційних банків. То ж, повна відсутність довіри до банків є

важливою причиною нехтування кредитними відносинами з банками для 42,2% з тих респондентів, які ніколи не користувались кредитом (23,0% від загальної кількості опитаних).

Слід сказати, що, крім негативного досвіду роботи з банками, на рівень довіри суттєвий вплив також справляють різноманітні соціальні регулятори, перед якими комерційні банки часто є безсилами: звичаї, стереотипи, умовності тощо. Наприклад, це страх невідомої форми отримання позички, страх настання відсутності у позичальника можливості повернути борг вчасно і у повному розмірі тощо. Також наявність певних світоглядів, переконань, притаманних тому чи іншому індивіду, сприяє пошуку ним інших, небанківських джерел отримання позички, наприклад, таких як друзі, родичі, знайомі тощо (як раз такими й виявилось 12,7% з тих респондентів, які жодного разу не користувались кредитом).

Порівняємо отримані результати нашого дослідження ступеня довіри населення Дніпропетровської області восени 2007 та 2011 років з даними соціологічного моніторингу у 2006 та 2010 роках (дані за 2007 та 2011 роки відсутні), складеного Інститутом соціології НАН України (див. табл. 2).

Таблиця 2

Результати порівняльного аналізу рівня довіри банкам населення Дніпропетровської області та населення України у 2006-2007 та 2010-2011 роках

Який рівень Вашої довіри...? (Дайте одну відповідь, що найбільше підходить, по кожному питанню):				
Питання і варіанти відповідей на них	% до всіх			
	вересень 2007 р.	кінець 2006 р.	вересень 2011 р.	кінець 2010 р.
	Дніпр-ка обл.	Україна	Дніпр-ка обл.	Україна
...комерційним банкам України?				
Зовсім не довіряю.	7,6	19,3	11,5	35,3
Переважно не довіряю.	19,3	27,3	24,0	31,8
Важко сказати, довіряю чи ні.	28,4	33,3	30,0	22,6
Переважно довіряю.	28,7	18,3	22,8	9,2
Цілком довіряю.	16,0	1,6	11,7	0,8
Не відповіли	0,0	0,2	0,0	0,2

На основі результатів опитування населення України Інститутом соціології НАНУ у 2006 та 2010 роках слід зазначити, що загалом вони різняться від результатів авторського опитування населення Дніпропетровської області: зокрема, набагато більша кількість населення України (19,3% проти 7,6% у 2006-2007 роках; 35,3% проти 11,5% у 2010-2011 роках) у порівнянні з населенням Дніпропетровської області зовсім не довіряє банкам (див. табл. 2) [1, с. 477-484].

Наприкінці проведення нашого емпіричного дослідження 2007 року з метою прогнозування подальшого рівня довіри українського суспільства до банківських установ, нами було з'ясовано загальний емоційний стан населення Дніпропетровської області, визначено присутність у нього соціального оптимізму. Для цього ми поцікавились у респондентів їх вірою у майбутнє, а саме: у набуття гідних умов життя, доступність таких необхідних для соціального відтворення особистості послуг, як освіта і медична

допомога. Слід сказати, що Інститут соціології НАН України також займається вивченням даної проблеми, але в рамках населення України в цілому. Тому у наведеній нижче таблиці 3 для співставлення загального рівня віри у майбутнє зобразимо результати емпіричного дослідження на території Дніпропетровської області, проведеного нами у вересні 2007 року, та результати опитування населення України Інституту соціології НАН України наприкінці 2006 року.

Як видно з таблиці 3, загальний емоційний стан населення Дніпропетровської області є дещо кращим, аніж у населення України загалом. Про це свідчить той факт, що у відповідях на всі три запитання у мешканців Дніпропетровщини у порівнянні із загальною кількістю українців спостерігається більша визначеність, впевненість у покращенні умов життя в майбутньому. Так, якщо серед громадян України цілком впевненими у набутті гідних умов життя через

десять років є 8,4% з них, то у Дніпропетровській області – 10,8% її мешканців; у доступності медичної допомоги – відповідно 20,2% і 28,1%; у доступності освіти – відповідно 6,1% і 12,0%. Загалом по Україні частка її жителів, які зовсім не впевнені у набутті

гідних умов життя, доступності медичних і освітніх послуг через десять років, займає більшу питому вагу у загальній кількості українців, ніж частка жителів на Дніпропетровщині (відповідно 7,1% і 6,2%; 17,2% і 16,1%; 18,4% і 15,5%).

Таблиця 3

Віра громадян у набуття гідних умов життя, у доступність медичної допомоги та освіти для більшості людей через десять років, %

Варіанти відповідей	Віра у набуття гідних умов життя		Віра у доступність медичної допомоги		Віра у доступність освіти	
	Населення України	Населення Дніпропетровської області	Населення України	Населення Дніпропетровської області	Населення України	Населення Дніпропетровської області
	Станом на 01.01.07р.	Станом на 01.10.07р.	Станом на 01.01.07р.	Станом на 01.10.07р.	Станом на 01.01.07 р.	Станом на 01.10.07 р
1. Цілком упевнений.	8,4	10,8	4,4	8,3	6,1	12,0
2. Скоріше впевнений.	28,5	33,1	20,2	28,1	19,6	28,4
3. Важко сказати, впевнений чи ні.	36,4	32,8	30,7	24,2	31,8	24,5
4. Скоріше не впевнений.	19,6	17,1	27,4	23,3	24,0	19,6
5. Зовсім не впевнений.	7,1	6,2	17,2	16,1	18,4	15,5
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Слід також відзначити, що населення Дніпропетровської області є більш рішучим у висловлюванні своїх думок, аніж населення України в цілому, адже по кожному із трьох запитань частка населення Дніпропетровщини, яке вагається відповісти, є нижчою від частки нерішучих громадян серед усієї кількості населення України (відповідно 32,8% і 36,4%; 24,2% і 30,7%; 24,5% і 31,8%).

Співставлення результатів опитувань, проведених авторкою на території Дніпропетровської області (вересень 2007 року) із результатами опитування населення на всій території України (кінець 2006 року), проведених Інститутом соціології НАНУ дає підставу стверджувати про наявність певного соціального оптимізму, позитивного настрою серед мешканців Дніпропетровщини.

Отже, проведені авторкою у 2007 та 2011 роках емпіричні дослідження наявності у населення Дніпропетровської області довіри банкам показали, що люди дійсно довіряють останнім (хоч і різною мірою), а отже, в разі необхідності вони будуть звертатись до них у випадку виникнення проблемних ситуацій у житті.

Порівняно низький рівень довіри населення до комерційних банків зумовлений його негативними спогадами про мімікрійну діяльність банків як на початку 1990-х років, так і у кризовому 2008 році. Тому зараз, коли комерційні банки прагнуть реабілітуватись в очах клієнтів, виправити свої помилки і помилки попередників, категорія довіри має стати центральною у механізмі дії ринку банківських послуг. Відродження в суспільстві довіри до

фінансово-кредитних установ є однією з головних умов успішного розвитку українського суспільства.

Переходячи до розгляду результатів опитування населення Дніпропетровської області у листопаді 2014 року (кількість респондентів, як і у попередніх двох авторських дослідженнях 2007 та 2011 років, склала 1200 осіб), забігаючи наперед, слід відмітити, що безумовну роль в отриманні відповідних результатів відіграла загальна напруженість респондентів внаслідок погіршення якості і рівня їхнього життя, а також у зв'язку зі страшними подіями всередині держави протягом 2014 року.

Великий блок запитань нашої анкети було присвячено визначенню рівня довіри населення Дніпропетровщини до об'єктів різного соціального рівня у листопаді 2014 року. Слід сказати, що Інститут соціології НАН України наприкінці 2013 року оприлюднив результати щорічного соціологічного моніторингу, де велику увагу приділено визначенню рівня довіри населення України до низки соціальних об'єктів [1]. Тому далі у таблиці 4 [7, с. 436-437] задля проведення порівняльного аналізу отриманих результатів представимо дані авторського дослідження 2014 року і дослідження Інституту соціології НАН України 2013 року.

Перш ніж розпочати порівняльний аналіз вказаних вище досліджень, проаналізуємо динаміку рівня довіри населення Дніпропетровської області у 2014 році до соціального об'єкта, який було розглянуто в авторських дослідженнях у 2007 та 2011 роках – це вітчизняні комерційні банки.

Результати порівняльного аналізу рівня довіри населення Дніпропетровської області та населення України у 2013 та 2014 роках

Який рівень Вашої довіри...? (Дайте одну відповідь, що найбільше підходить, по кожному питанню):				
Питання і варіанти відповідей на них	% до всіх			
	листопад 2014 р.	кінець 2013 р.		
	Дніпропетровська обл.	Україна		
1	2	3		
...церкві та духовенству?				
Зовсім не довіряю.	14,5	9,7		
Переважно не довіряю.	28,3	15,8		
Важко сказати, довіряю чи ні.	24,9	26,8		
Переважно довіряю.	21,9	35,2		
Цілком довіряю.	10,4	12,1		
Не відповіли	0,0	0,3		
...засобам зв'язку і комунікації?				
Зовсім не довіряю.	9,6	7,7		
Переважно не довіряю.	27,2	20,5		
Важко сказати, довіряю чи ні.	39,4	34,7		
Переважно довіряю.	21,7	33,4		
Цілком довіряю.	2,1	3,3		
Не відповіли	0,0	0,4		
...органам влади (Президентові, Верховній Раді, Уряду)?		Президент	ВР	Уряд
Зовсім не довіряю.	54,1	38,5	44,3	42,3
Переважно не довіряю.	35,9	28,4	32,3	29,7
Важко сказати, довіряю чи ні.	4,0	22,1	18,6	19,4
Переважно довіряю.	5,7	8,7	3,8	7,2
Цілком довіряю.	0,3	2,2	0,8	0,9
Не відповіли	0,0	0,2	0,2	0,4
...судам?				
Зовсім не довіряю.	61,6	44,8		
Переважно не довіряю.	32,5	28,8		
Важко сказати, довіряю чи ні.	3,4	19,3		
Переважно довіряю.	2,3	5,7		
Цілком довіряю.	0,2	1,3		
Не відповіли	0,0	0,2		
...Національній гвардії України?		Армії?		
Зовсім не довіряю.	8,1	18,4		
Переважно не довіряю.	12,4	23,3		
Важко сказати, довіряю чи ні.	4,6	36,2		
Переважно довіряю.	48,7	18,8		
Цілком довіряю.	26,2	2,9		
Не відповіли	0,0	0,4		
...комерційним банкам України?				
Зовсім не довіряю.	38,7	31,0		
Переважно не довіряю.	32,4	31,0		
Важко сказати, довіряю чи ні.	15,5	24,6		
Переважно довіряю.	9,9	11,8		
Цілком довіряю.	3,5	1,1		
Не відповіли	0,0	0,6		
...страховим компаніям?				
Зовсім не довіряю.	45,6	34,6		
Переважно не довіряю.	37,9	30,1		

Важко сказати, довіряю чи ні.	10,9	26,0
Переважно довіряю.	5,2	8,1
Цілком довіряю.	0,4	0,9
Не відповіли	0,0	0,4

Щодо довіри банківським установам, то у 2014 році у порівнянні з 2007 та 2011 роками її рівень кардинально змінився: якщо у 2007 та 2011 роках частка респондентів, яка зовсім не довіряє банкам, становила 7,6% і 11,5% відповідно, то у 2014 році її величина зросла до 38,7%. Це пояснюється значним поглибленням фінансово-економічної кризи в Україні у 2014 році, свідченням чого є визнання Національним банком України у цьому році 33-ьох комерційних банків неплатоспроможними, що одночасно викликало різке падіння рівня довіри громадян до діяльності інших банків.

Порівнюючи результати опитування авторкою населення у Дніпропетровській області у листопаді 2014 року та результати опитування Інститутом соціології НАН України населення України наприкінці 2013 року, відзначимо загальну схожість даних щодо усіх розглянутих вище соціальних об'єктів. Зокрема, помітними тенденціями є найвищий рівень цілковитої недовіри банкам (38,7% проти 31,0%). Приблизно таку ж картину спостерігаємо і у динаміці рівня довіри до страхових компаній (див. табл. 4).

Щодо політичної сфери, то за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАНУ з 2010 по 2013 р. довіра населення Президентів України знизилась з 30,8% до 10,9%, Уряду – з 19,7% до 8,1%, а Верховній Раді – з 13,4% до 4,6%; причому про повну довіру до вказаних політичних інститутів говорять лише 2,2%, 0,9%, 0,8% респондентів відповідно [1, с. 3-4]. Стосовно довіри органам влади з боку населення Дніпропетровщини, то варто відмітити його загальне невдоволення їх діяльністю, виражене ще більшою мірою: більше половини респондентів (54,1%) зовсім не довіряє органам влади (зокрема, Президентів України, Верховній Раді та Уряду) і ще 35,9% переважно їм не довіряє. Слід відмітити, що більш значне падіння рівня довіри населення Дніпропетровської області у порівнянні з населенням України зумовлено різницею періодів порівняння (2013 і 2014 років), адже безсилля керівництва держави щодо призупинення військових дій на сході упродовж 2014 року, проведення суперечливих реформ та прийняття політичних рішень, які нерідко викликали обурення громадян, спричиняючи мітинги, демонстрації та заходи протестів за їх участю – все це здійснило прямий вплив на процес настання кризи довіри владі (а точніше, майже повної її відсутності).

Зневіра громадян у справедливості дій вищого законодавчого та виконавчого органів влади одночасно відобразилась і на рівні довіри до третьої гілки влади, уособленої судовими органами, що зумовило зростання й без того високого рівня цілковитої недовіри українців судам (44,8%) у 2013 році підвищився до 61,6% восени 2014 року. Аналогічну тенденцію у 2014 році порівняно з 2013 роком спостерігаємо і стосовно зниження рівня довіри церкові

та духовенству, а також засобам масової інформації з боку населення Дніпропетровщини: якщо у 2013 році церкві та духовенству (засобам масової інформації) різною мірою не довіряло 25,5% (28,2%) українців, то у 2014 році це значення зросло до 42,8% (36,8%) по Дніпропетровській області.

Далі у тієї частини респондентів, яка у переліку об'єктів довіри обрала хоча б одного, ми вирішили запитати про причини прояву їх довіри до цього об'єкта [7, с. 434]. Так, у незначній кількості респондентів, які хоч і різною мірою, але довіряють політикам (6%), суддям (2,5%), священникам (32,3%), банкам (13,4%), нами було з'ясовано, що головною причиною їхньої довіри до цих об'єктів (у 47%, 52%, 71% і 34% з них відповідно) є очікування від виконання даними акторами своєї ролі (політик – це «слуга народу», втілення людської волі; суддя – це втілення людської справедливості; церква представляє вищі сили на Землі, вона робить можливим зв'язок людини з Богом; банки допоможуть у збільшенні розміру заощаджень і за необхідності нададуть кредит). Важливою причиною довіри громадян до вказаних соціальних інститутів (у 34%, 35%, 11% і 23% з тих, хто їм довіряє, відповідно) є повага до діяльності соціальних інститутів, привита людині під час виховання. На третьому місці серед причин довіряти їм у респондентів знаходиться те, що у разі неналежної поведінки об'єкта довіри його буде покарано або нагороджено (у 12%, 8%, 10% і 21% з тих, хто довіряє вказаним соціальним інститутам, відповідно). І нарешті, розглядають довіру як знаряддя маніпуляції, виховного впливу, 12% з тих респондентів, які вважають, що банки достатньо в минулому ошукали людей, тому сподіваються, що вони більше не повторять своїх помилок у майбутньому.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дані соціологічних досліджень, проведених в останні роки як авторкою, так і іншими вітчизняними соціологами та спеціалізованими установами одноставно свідчать про серйозну проблему дефіциту довіри населення як до банківських установ, так і до політичної влади: рівень цієї довіри найбільше піддається коливанням у своїх значеннях внаслідок змін настроїв українців як реакції на відповідні дії банківських установ і політиків. Крім того, спостерігаємо тісну кореляцію між рівнями довіри до різних соціальних інститутів, що зумовлена однаковими тенденціями змін (падіння чи зростання) рівня соціальної довіри до них.

Разом з тим серед результатів авторського дослідження рівня довіри населення Дніпропетровської області у листопаді 2014 року можна знайти й певні оптимістичні настрої

респондентів, адже найголовнішим є те, що українці мають велике бажання жити у мирі, злагоді і взаємній довірі: три чверті (76 % опитаних) вбачає таку необхідність. Крім того, на думку 68 % респондентів, існування довіри необхідне саме в той момент, коли людина відчуває себе незахищеною, коли деякі події (перш за все, на макрорівні) від неї не залежать, а тому вона не може їх передбачити.

Отже, за допомогою емпіричного матеріалу, наведеного у цій статті, доведено, що як у населення Дніпропетровської області, так і в українському

суспільстві загалом є очевидною потреба в соціальних відносинах, побудованих на таких споконвічних цінностях, як довіра, справедливість, відповідальність, чесність, порядність тощо [8, с. 135]. Як наслідок, ці цінності здатні суттєво змінити моральний клімат суспільства, що може призвести до зниження рівня ненависті, страху, підозрілості та озлобленості. Це, в свою чергу, надає сподівання на налагодження, впорядкування та прогнозування перебігу соціальних процесів у всіх сферах буття українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг / [ред. В. М. Ворона, М. О. Шульга]. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2013. – 566 с.
2. Дослідження ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] // за даними компанії GfK Ukraine. – 12 квіт. 2009 р. – Режим доступу: <http://www.gfk.ua>.
3. Довіра до банків не повертається [Електронний ресурс]. – 25 трав. 2009 р. – Режим доступу: <http://www.investadviser.com.ua/ukr/news/1229.html>.
4. Каждый второй живет в долг [Електронний ресурс] // Коментарии. – 5 груд. 2014 р. – №45 (426). – Режим доступу: <http://gazeta.comments.ua/?art=1348740461>.
5. Соболева Н. Соціологія довіри в українських реаліях / І. Мартинюк, Н. Соболева // Соціальні виміри суспільства. [Зб. наук. праць]. – Вип. 4 (15). – К.: ІС НАНУ, 2012. – С. 78-112.
6. Малиш Л. О. Взаємозв'язки між оцінками українцями довіри до різних типів соціальних інституцій / Л. О. Малиш // Наукові записки НаУКМА, 2012. – Т. 135. Соціологічні науки. – С. 3-7.
7. Андрущенко Г. І. Соціологічна рефлексія категорії довіри в соціальному знанні: дис. ... доктора соц. наук : 22.00.01 / Андрущенко Г. І. – Запоріжжя, 2015. – 437 с.
8. Андрущенко Г. І. Довіра населення Дніпропетровської області банківським установам: динаміка та актуальний стан / Г. І. Андрущенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: зб. наук. праць. – Х.: Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2012. – № 993. – С. 131-135.

Андрущенко Анна Ивановна

АНАЛИЗ ДИНАМИКИ УРОВНЯ ДОВЕРИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА К РАЗНЫМ СОЦИАЛЬНЫМ ИНСТИТУТАМ

Цель статьи – сравнительный анализ динамики и оценка степени доверия населения Днепропетровщины к объектам разных социальных уровней на основе авторских эмпирических исследований, проведенных осенью 2007 года, осенью 2011 года и осенью 2014 года, поиск путей её повышения. В ходе исследования использованы общенаучные и социологические методы. Среди общенаучных методов выбраны следующие: операционализация и интерпретация понятий; сравнительный, анализ и синтез; логико-исторический анализ; хронологический и формационный подходы; методы типологизации и системного анализа. Для сбора эмпирического материала применены такие конкретно-социологические методы, как анализ документальных источников и опрос путем анкетирования. В статье осуществлен сравнительный анализ динамики и оценка степени доверия населения Днепропетровской области к объектам разных социальных уровней на основе авторских эмпирических исследований, проведенных осенью 2007 года (накануне общенационального кризиса в Украине), осенью 2011 года (в послекризисный период) и осенью 2014 года (в сложных жизненных условиях, вызванных военными действиями на востоке государства). Полученные данные были сравнены с результатами социологического мониторинга уровня доверия населения Украины в целом в конце 2006, 2011 и 2013 годов, а также определено общее состояние эмоционального самочувствия украинцев и их готовности к решению обнаруженных проблем, определены характер и специфика доверительных отношений в украинском обществе. Выявлены мотивы кредитного поведения украинцев, которые уже имели дело с кредитованием в трансформирующемся обществе; выяснены причины возникновения желания людей принимать участие в кредитных отношениях на основе исследования общего материального положения населения Днепропетровской области, степени удовлетворения его потребностей, в обеспечении разными социальными благами и услугами, социально-демографических характеристик, профессионального предназначения, местожительства, степени духовного развития и т. п.; впервые выяснен характер социального влияния (позитивного или негативного) кредитных отношений на состояние фонда жизненных средств населения (на примере населения Днепропетровской области), которое способствует динамичности изменения составляющих последнего (натурально-вещественной, денежной, социально-воспроизводящей). Предложенные теоретические выводы могут быть использованы: во-первых, для уточнения и систематизации категориального аппарата экономической и социологической наук; во-вторых, для более глубокого понимания характера и особенностей кредитного поведения, общего настроения и уровня доверия населения Украины, и в частности населения Днепропетровской области, к разным социальным объектам (от своих соотечественников к социальным институтам); в-третьих, в практической деятельности работников кредитных учреждений и частных кредиторов с целью диагностирования и коррекции поведения

населения на рынке кредитных услуг; в практической деятельности политиков и государственных служащих для роста уровня доверия граждан к ним и возобновления авторитета институтов власти, в работе руководителей и менеджеров организаций независимо от специфики их деятельности для повышения эффективности ее результатов.

Ключевые слова: доверие, доверительные отношения, кредит, мораль, общество, социальный институт, организация, личность, ценность.

Andrushchenko Hanna I.

TRENDS OF CREDIBILITY TO VARIOUS SOCIAL INSTITUTIONS IN UKRAINIAN SOCIETY

The purpose is to compare the trends and assess the degree of credibility among the population of Dnipropetrovsk region to the objects of different social levels as well as search for the ways to gain it. The study is based on author's experiential research conducted in the autumn of 2007, in the autumn of 2011 and in the autumn of 2014. General scientific and sociological approaches are used in the course of the observation. The following approaches have been selected among general scientific ones: operationalization and interpretation of notions; comparative analysis and synthesis; logical-historical analysis; chronological and formational approaches; methods of classification and system analysis. The empiric data have been collected using such specifically sociological methods as analysis of documentary source and inquiry through questionnaires. The article provides a comparative analysis of evolution and assessment of credibility among the population of Dnipropetrovsk region to the institutions of various social levels on the basis of author's experiential research conducted in the autumn of 2007 (just before financial crisis in Ukraine), in the autumn of 2011 (in the post-crisis period) and in the autumn of 2014 (in the hard environment caused by warfare in the east of the country). The obtained findings have been compared with the results of sociological monitoring of confidence level among population of Ukraine in whole at the turn of 2006, 2011 and 2013. Apart from that the overall condition of emotional state among Ukrainians and their readiness to deal with the revealed problems have been determined. The character and particularity of confidential relations in Ukrainian society have been also defined. The motives of credible behavior among Ukrainians who already dealt with crediting in transforming society have been identified. The study also found out the reasons to awake aspiration of people to take part in credit relations with reference to general financial conditions analyzed among the population of Dnipropetrovsk region taking into account the degree of wants satisfaction in terms of social benefits and services, demographic profile of respondents, their professional affiliation, place of residence, index of intellectual development, etc.; for the first time the character of social impact (positive or negative) of credit relations on the condition of subsistence fund of the population (by the example of residents in Dnipropetrovsk region) that encouraged the latter to alter its components (material, monetary, socially restorable) has been described. Theoretical conclusion proposed in the article might be used: firstly, for specification and arrangement of categorical framework in economics and social sciences; secondly, for more profound comprehension of nature and features of credit behavior, public mood and level of credibility of Ukrainian population and particularly in Dnipropetrovsk region to various social objects (from their fellow citizens to social institutions); thirdly, in practical activity of employees in credit establishments and private creditors to detect and correct the population behavior in the market of loan facilities; in practical activity of politicians and government officials to boost the trust of citizens and regain the weight of governmental institutions; for officers and managers in different entities irrespective of their activity to enhance the performance efficiency.

Keywords: confidence, confidential relations, credit, morality, society, social institution, entity, personality, value.

Одержано 12.03.2017 р.